

УДК 271.2(477.8)“19”
М 91

Олег МУРАВСЬКИЙ

**УКРАЇНЬСЬКА АВТОКЕФАЛЬНА ПРАВОСЛАВНА
ЦЕРКВА В ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УРСР
НА ЗЛАМІ 80 – 90-х рр. ХХ ст.**

У статті розглянуто передумови та особливості становлення Української автокефальної православної церкви (УАПЦ) в західноукраїнських областях на зламі 80 – 90-х рр. ХХ ст. Особливу увагу приділено внутріцерковному розвитку, зокрема проаналізовано перспективи церкви на момент відродження, простежено динаміку зростання чисельності віруючих, розкрито взаємини провідних ортодоксальних конфесій у регіоні та витоки міжконфесійного конфлікту.

***Ключові слова:** УАПЦ, Комітет захисту, церква, міжконфесійний конфлікт, релігійна громада, Церковний Собор.*

У сучасній Україні релігійний чинник відіграє помітну роль при розв'язанні багатьох внутрішніх і зовнішніх, навіть геополітичних, проблем нашої держави. Все це зумовлює необхідність глибокого дослідження релігійних феноменів, зокрема тенденцій розвитку і зміни релігійної географії, ролі релігійного чинника в житті різних регіонів країни.

Демократичні перетворення другої половини 80-х рр. ХХ ст. у СРСР докорінно змінили державно-церковні відносини. Поряд із легалізацією УГКЦ відновлює свою діяльність Українська автокефальна православна церква, що також зазнала гонінь та переслідувань у радянський час. Історія її становлення в УРСР розглядалася українськими істориками переважно при аналізі загальних тенденцій розвитку православної церкви, що помітно в наукових дослідженнях В.Пашенка, третьому томі видання – “Православ'я в Україні”, збірнику наукових праць “Історія православної церкви в Україні” за редакцією

П.Яроцького [10]. Хронологію боротьби УАПЦ за визнання в УРСР відтворено у статтях В.Бондаренка та О.Вороніна [3]. Політологічний аналіз міжконфесійної ситуації в Україні в останні роки існування СРСР та в період незалежності України здійснено О.Шубою [18]. Відсутність наукових праць, безпосередньо присвячених новітній історії УАПЦ, посилює актуальність дослідження. Мета наукової публікації – відтворити процес становлення церкви в УРСР, проаналізувати особливості її внутрішнього розвитку, визначити основні проблеми, що постали перед церквою на момент відновлення діяльності, та шляхи їх подолання.

Улітку 1988 р. окремі західноєвропейські ЗМІ (україномовні радіостанції) повідомляли про створення ініціативної групи відродження УАПЦ в Україні [6, 568]. Проте такий Комітет був створений тільки у лютому 1989 р. До його складу увійшли відомі громадсько-політичні діячі та священнослужителі: о. Богдан Михайлечко, Тарас Антонюк, Анатолій Битченко, Микола Будник, Лариса Лохвицька [1, 27]. У західноукраїнських областях починають організаційно оформлятися регіональні комітети відновлення УАПЦ, що згодом повинні були б об'єднатися у Всеукраїнську православну церковну Раду [11, 5].

Комітет і його структурні підрозділи – той фундамент, на якому вибудовувалася автокефальна церква та прицерковні світські інститути. Першим діючим осередком УАПЦ в Україні 19 серпня 1989 р. стала церква Петра і Павла у Львові [17, 1272]. Згодом під юрисдикцію УАПЦ перейшли віруючі Успенської церкви Ставропігійського Львівського братства. Загалом, станом на жовтень 1989 р. на Львівщині до автокефалістів перейшли тільки 10 парафій [5, 33], що свідчить про значні проблеми автокефального православ'я із залученням у своє лоно релігійних громад.

Повільна розбудова УАПЦ пояснювалася низкою об'єктивних причин, найголовніша серед яких – неканонічний статус церкви. Уже з перших днів свого відновлення у листі до Константинопольського патріарха Димитрія I УАПЦ просила прийняти її під свій духовний провід, оскільки

церква “від початку свого існування отримувала благословення від Константинопольського Престолу” [16, 1275]. Однак у підсумку, вийшовши з-під юрисдикції Московського патріархату, автокефальна церква не отримала такого благословення Константинопольського патріарха, а брак духовенства та слабка церковна організація тільки поглибили кризу.

Географічний розподіл релігійних громад церкви також не був однаковим. Більшість парафій розташовано у західноукраїнських областях, оскільки гасло “спілкування з Богом у рідних храмах – рідною мовою” [6, 570] не було підтримане зрусифікованим населенням сходу та півдня країни. Зрештою, ідея автокефалії спочатку не була вельми популярною і серед віруючих Галичини, які вважали, що греко-католицька церква придатніша для вираження сепаратистських настроїв за автокефальний розкол [11]. Крім того, значна кількість організацій національно-демократичного табору позитивно оцінювали появу УАПЦ лише як наступницю РПЦ – “із припиненням існування на Україні усіх організаторських структур російського православ’я” [8, 3]. У базовому програмному документі греко-католиків “УКЦ: катакомби і альтернативи” також ішлося не про розбудову УАПЦ як окремої конфесії, а про потребу УГКЦ та УАПЦ “об’єднатися в єдину Українську Церкву” [1, 143]. Отже, все сприяло повільному процесу переходу релігійних громад у лоно УАПЦ в регіоні.

Незважаючи на труднощі, церква не тільки не припинила свого існування, а й значно зміцнила свою структуру. На Львівському соборі 2 жовтня 1989 р. главою УАПЦ обрано колишнього Житомирського та Овруцького єпископа РПЦ Іоана Боднарчука. З цієї нагоди 22 жовтня 1989 року він провів архієрейське богослужіння у храмі Петра й Павла у Львові, а 1 листопада 1989 р. офіційно відійшов зі складу РПЦ, про що повідомив Священний Синод. Останній своєю постановою позбавив Іоана сану [2, 6], оголосив усі священнодійства, які можуть відправлятися ним, недійсними, хіротонії –безблагодатними, церковні розпорядження –

незаконними [13, 2 – 4]. Синод наголосив, що Іоан “відторгає од Церкви і веде за собою деяких нестійких кліриків і мирян” [7, 7 – 9]. Собор УАПЦ 31 жовтня 1989 року оприлюднив вимоги до релігійних громад, що прагнули перейти до автокефалії. Для цього, зокрема, необхідно визнати принципи соборності і незалежності УАПЦ, засудити акт 1686 року (перехід Київської митрополії з юрисдикції Константинопольського Патріархату до Московського за взаємною згодою), засудити тотальне переслідування УАПЦ 1921 та 1930-х років у СРСР, визнати митрополита Мстислава першоієрархом УАПЦ.

22 січня 1990 р. у м. Галич Івано-Франківської області відбувся Собор православного духовенства та представників православних громад і мирян Прикарпаття (168 священнослужителів та представники 204-ох українських православних громад). Делегати собору прийняли рішення вийти з-під юрисдикції РПЦ та перейти в лоно УАПЦ. Подібний крок – перший в історії РПЦ масовий вихід релігійних громад [3, Воронін О., 217]. На Прикарпатті через рік після створення Комітету релігійні громади УАПЦ поступалися за чисельністю тільки греко-католицьким, витіснивши на третє місце парафії РПЦ [III, 22]. Ідею автокефалії у цей же час підтримували понад 500 парафій та 300 колишніх священнослужителів РПЦ Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської областей [3, Бондаренко В., 15].

Поширення автокефальної гілки православ'я відбувалося переважно за рахунок віруючих РПЦ, що викликало різко негативну реакцію цієї церкви. Помісний Собор РПЦ, що проходив 5 – 10 червня 1990 р. у Москві, у підсумковому Посланні наголошував: “Руська Православна Церква, яка об’єднує віруючих різних національностей, благословляє рух, спрямований на національно-культурне відродження, але вона відкидає шовінізм, сепаратизм, національний розбрат... Дії ж церковних розкольників, справедливо засуджених Священним Синодом і Архієрейським Собором (січень, 1990), є відвертою наругою над церковними канонами, грубим нехтуванням

самих основ церковного устрою. Саме через це кожна Православна Церква не визнала самочинної автокефалії” [12].

Суперечності між УПЦ і УАПЦ не могли бути розв’язані, оскільки вищий клір обох церков усвідомлював, що конфлікт зумовлений підпорядкованістю різним центрам, орієнтацією на різні політичні сили, нерівномірністю впливу у різних регіонах, наявністю ієрархічного протистояння, вживанням різних мов у богослужбовій практиці, різною оцінкою ролі і місця православ’я в історії України [18, 219]. Представники автокефальної церкви наголошували на неможливості діалогу із російським православ’ям, оскільки їх церква “не може прийняти автокефалію з рук РПЦ, навіть якщо це буде запропоновано, аж до того часу, поки остання не зречеться всіх своїх претензій щодо УАПЦ” [3, Бондаренко В., 16].

У Києві 5 – 6 червня 1990 року пройшов Перший Всеукраїнський собор УАПЦ, на якому прийнято статут, опрацьовано програму відновлення монастирів і духовних навчальних закладів, розширення видавничої діяльності. Планувалося створити три семінарії та дяківську школу в Києві, Івано-Франківську і Львові.

Собором вироблено оптимальну модель управління церквою. Створено сім епархій та обрано митрополита Мстислава патріархом Київським і всієї України. Одночасно митрополитом Львівським і Галицьким із титулом “Намісник Святого Київського Патріаршого Престолу” затверджено Іоана [17, 1105], архієпископський сан отримали також єпископи Івано-Франківський і Коломийський Андрій (Абрамчук) та Тернопільський і Бучацький Василій (Боднарчук) [3, Бондаренко В., 16]. Із висвяченням двох єпископів, УАПЦ здобула “ієрархічне завершення, необхідне для автокефального існування” [3, Воронін О., 218].

Зміцнивши свою структуру, УАПЦ погіршила стосунки із УГКЦ [10, Історія православної церкви в Україні, 264]. Незважаючи на те, що автокефалісти проголосили “незмінно толерантне ставлення до всіх віровизнань християнських конфесій та автокефальних церков”, уже 29 грудня 1989 р. Львівська епархіальна Рада УАПЦ звинуватила греко-

католиків у другому окатоличенні Галичини. Такі безпідставні звинувачення вищого кліру УАПЦ лише поглибили кризу взаємовідносин із УГКЦ, у середовищі яких і раніше було припущення про можливість інспірації службами безпеки створення УАПЦ з метою дискредитації ідеї української національної церкви. Отже, серед греко-католицьких вірних, як, зрештою, і священнослужителів, на побутовому рівні поширювалися чутки про можливість створення УАПЦ для боротьби із УГКЦ [V, 44 – 48]. Подібних поглядів дотримувався і глава УГКЦ владика В.Стернюк, який вважав, що УАПЦ – “то церква урядових чиновників, а не жодна автокефальна і жодна не православна” [9, 6].

Поширенню таких чуток сприяли прихильники автокефалії, чільні діячі якої твердили, що “греко-католицизм на Україні є також чужорідним явищем, здобутком Риму і Польщі, а не результатом вільного волевиявлення мас” [3, Бондаренко В., 17]. В одному зі своїх звернень митрополит УАПЦ Мстислав Скрипник заявив, що “український народ стоїть перед вибором: залишитися під керівництвом Русько-Московської православної церкви чи перейти під керівництво Римської, також нерідної нам церкви, чи, можливо, врешті-решт усвідомити те, що час уже самому стати господарем у своєму домі...” [2, 7]. Для прикладу: на території Гуцульщини, де більшість парафій на зламі 80 – 90-х рр. ХХ ст. перейняли греко-католицьку віру, після агітації представників УАПЦ перейшли в автокефальне православ'я, побоюючись ополячення [VI, 41].

На початку червня 1990 р. владика В.Стернюк у листі до Папи Римського Івана Павла II стривожено констатував: “Останніми місяцями творилася нова дійсність – відродження Української Автокефальної Православної Церкви на традиційно католицьких територіях західної України. Речники цієї Церкви підкреслюють повну незалежність від Рима та Москви, покликаючись на патріотичні гасла і козацькі традиції. Між народом ширяться непорозуміння, мовляв, стати

греко-католиком значить латинізуватися, переходити на польське і втратити свою національну ідентичність” [14].

Об’єктивними причинами конфлікту, що виникли між двома ідеологічно спорідненими релігійними конфесіями, стали взаємні претензії на домінування у західному регіоні, намагання перетворити його на форпост для подальшої експансії на схід України, де обидві церкви не мали підтримки населення.

Перспективи розвитку УАПЦ у Галичині підкріплювалися поступовим зростанням чисельності її релігійних громад. Так, на початок 1991 р. тільки Львівська єпархія налічувала 403 парафії та 246 священнослужителів [4, 1]. Загалом на 1 січня 1991 р. автокефальна церква нараховувала 940 громад, 96% із яких розташовані на території Львівської, Івано-Франківської та Тернопільської областей і формувалися переважно із парафій УПЦ [VII, 15]. Ситуація частково стабілізувалася після прийняття Верховною Радою УРСР Закону “Про свободу совісті і релігійні організації”, що став чинним 23 квітня 1991 р. Він частково зняв напругу в суспільстві, що виникла у зв’язку з невизначеністю статусу релігійних громад, та юридично гарантував громадянам УРСР право відкрито виражати і вільно поширювати свої релігійні або атеїстичні переконання [15, 2].

Отже, після часткової лібералізації всіх сфер суспільно-політичного життя у СРСР у другій половині 80-х рр. XX ст. УАПЦ зуміла відновити свою діяльність. Розбудова церкви, що відбувалася надзвичайно повільними темпами, стала можливою здебільшого у західних областях УРСР, де населення підтримувало ідею автокефалії та помісної української церкви. Неканонічний статус церкви, недостатня кількість духовенства, його низький теологічний рівень, малочисленність культових споруд стали тими першочерговими проблемами, від розв’язання яких залежала подальша доля церкви. Зі здобуттям Україною незалежності розпочався новий етап церковного будівництва, який для православ’я означав поглиблення кризи та утворення на хвилі

ідеологічних розбіжностей третьої гілки українського православ'я – Української православної церкви Київського патріархату. З таким доробком православна церква в Україні увійшла у XXI століття. Власне розбудова УАПЦ у незалежній Україні залишається перспективним напрямом дослідження.

Джерела та література

I. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ). – Ф. 271. – Оп. 2. – Спр. 3.

II. ЦДАГОУ. – Ф. 270. – Оп. 1. – Спр. 13.

III. ЦДАГОУ. – Ф. 271. – Оп. I. – Спр. 15.

IV. Архів Інституту історії церкви (далі – ПІД), 0–1–1–151. Інтерв'ю з о. Волосянком Миколою від 14.06. 1993 р., Лічильниця ім. Шептицького. Інтерв'юер: Смолюк С.

V. АПЦ, Касета № 480, стор. Б, фонограма II. Інтерв'ю з еп. Софроном Дмитерком від 06.11.1997 р., м. Львів. Інтерв'юер: Гудзяк Б.

VI. АПЦ, Касета № 142, стор. Б, фонограма III. Інтерв'ю з о. Мироном Підлісецьким, м. Івано-Франківськ. Інтерв'юер: Гудзяк Б.

VII. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 32. – Спр. 2922.

1. Батенко Т. “Я повстаю, отже я існую”: Політичний портрет І.Геля: (Нариси з історії українського руху опору кінця 1950-х – початку 1990-х років) / Батенко Т. – Львів: НТШ, 1999. – 222 с.

2. Бондаренко В. Міжконфесійний конфлікт на Україні: витоки, стан, шляхи подолання // Людина і світ. – 1991. – № 3. – С. 2 – 10.

3. Бондаренко В. Українська автокефальна православна церква: процес становлення // Людина і світ. – 1990. – № 8. – С. 15 – 18; Воронін О. Від Великодня до Великодня. З хроніки відродження Української автокефальної православної церкви на Україні // Сучасність. – 1990. – № 7 – 8. – С. 213 – 219.

4. Вовк Б. Нас визнають східні патріархи / Б. Вовк // За вільну Україну. – 1991. – 28 березня. – С. 1.

5. Десять парафій РПЦ на Львівщині перейшли до УАПЦ // Визвольний шлях. – 1990. – №1.–С. 33 – 34.

6. За українську православну церкву // Визвольний шлях. – 1989. – № 5. – С. 568 – 570.

7. Звернення архієреїв Українського Екзархату до духовенства, чернецтва і всіх віруючих Українського Екзархату // Православний вісник. – 1990. – № 2. – Лютий. – С. 7 – 12.

8. Звернення новітніх громадських організацій Прикарпаття до населення краю // Поступ.– 1989. – №15. – С. 3.

9. Інтерв'ю із В.Стернюком // Молода Україна. – 1990. – № 6. – С. 6.

10. Див.: Пащенко В. Православ'я в новітній історії України / Пащенко В. Ч. 2. – Полтава: Полтава, 2001. – 736 с.; Історія релігій в Україні: у 10 т. Православ'я в Україні / [за ред. А.Колодного, В.Климова]. – К., 1999. – Т. 3.: Православ'я в Україні – 560 с.; Історія православної церкви в Україні: 3б. наукових праць. – К.: Четверта хвиля, 1997. – 292 с.

11. Петрушко В.И. Автокефалистские расколы на Украине в постсоветский период [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.orthodox-lviv.narod.tu/books/raskol/raskol_2.htm

12. Послання Помісного Собору улюбленим у Господі пастирям, чесним інокам та інокіям і всім вірним чадам Руської Православної Церкви [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.risu.org.ua/ukr/resourses/religdoc/uocmp_doc/pomsobor_1990/poslannia/

13. Постанова Священного Синоду Руської Православної Церкви // Православний вісник. – 1990. – № 2. – Лютий. – С. 2 – 4.

14. Промова до Папи про наладження правової структури нашої Церкви [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.risu.org.ua/ukr/resourses/religdoc/ugcc_doc/meeting_ugcc_1990/naladnannya_prawnoyi_struktury/

15. Про свободу совісті і релігійні організації. Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки // Молода Галичина. – 1991. – 6 червня. – С. 2.

16. Телеграма Димитрію I // Визвольний шлях. – 1989. – № 10. – С. 1274 – 1275.

17. Третє відродження української автокефалії // Визвольний шлях. – 1989. – № 10. – С. 1272.

18. Шуба О. Релігія в етнонаціональному розвитку України (політологічний аналіз) / Шуба О. – К.: Криниця, 1999. – 324 с.

Муравский Олег. Украинская автокефальная православная церковь в западных областях УССР на стыке 80 – 90-х гг. XX века. В статье рассмотрены предпосылки и особенности возрождения Украинской автокефальной православной церкви (УАПЦ) в западноукраинских областях во второй половине 80 – начале 90-х гг. XX века. Особое внимание уделено внутрицерковному развитию, в частности, проанализирована динамика роста численности верующих, раскрыты взаимоотношения ведущих ортодоксальных конфессий в регионе и истоки межконфессионального конфликта.

Ключевые слова: УАПЦ, Комитет защиты, церковь, межконфессиональный конфликт, религиозная община, Церковный Собор.

Muravskiy Oleh. Ukrainian avtokefal orthodox church in the western regions of the URSR in 80 – 90-s of the 20th century. In the article revival preconditions and peculiarities of the Ukrainian avtokefal orthodox church (UAOC) are considered in the western regions in the second part of 80s – the beginning of 90s of the 20th century. A special attention is granted to the internal church development, such as the prospects of a church are analysed in the moment of revival, dynamics of growth of quantity of believers is investigated, mutual relations of leading orthodox confessions in the region and sources of the interconfessional conflict are exposed.

Key words: UAOC, organization of protection, church, interconfessional conflict, religions community, church cathedral.